

Jiří Šubrt: *Individualismus a holismus v sociologii: Jak překonat teoretické dilema?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2015, 154 s.

Poslední publikace Jiřího Šubrtu se věnuje tématu, které je v sociologické teorii léta zabydlené a snad proto jeho volba pro zpracování na první pohled hrozí určitou antikvárností či samoúčelností. Je proto zajímavé při čtení sledovat, zda se autorovi daří těmto nástrahám vyhnout.

Studie je rozdělena do tří částí. První část (s. 11–28) podává přehled některých definic sociologické teorie, jejich součástí a paradigmatické struktury. Autor si tím připravuje půdu pro začlenění knihy do metateoretického uvažování v sociologii. Ambicí spisu není formulovat nové pojmy, výroky či teoretické modely, ale vytěžit jednu z mnoha polarit ve vývoji sociologického myšlení. Má v úmyslu zhodnotit dosavadní názory a nabídnout na nejobecnější rovině nový pohled. To se později může promítnout i do konkrétních změn v teorii, ty ale nejsou záměrem práce samotné (s. 28). Už v této části se Jiří Šubrt projevuje jako autor vysloveně málomluvný. Svoje mínění vyjadřuje mimořádně stručně a někdy dokonce pouze implicitně, kdy je nechá promlouvat z organizace textu.

V druhé části (s. 29–96) kniha načrtne dvě protikladné linie teoretického myšlení. Individualistická linie pokládá za ontologické a metodologické východisko lidského jedince, zatímco holistická linie vychází z celku společnosti nebo z jiného celku, který jedince jednoznačně přesahuje. Šubrt nepředkládá vývojový obraz, jen sahá k různým příkladům z dějin sociologického myšlení, aby doložil, jaké rozmanité možnosti sociologická teorie využila, aby se na jmenovaných východiscích pokusila postavit celý systém.

U individualismu sahá tato škála od behaviorismu a teorie racionální volby přes rozumějící sociologii Maxe Webera a interpretativistické proudy (fenomenologickou sociologii, etnometodologii a Goffmanovu dramaturgickou školu) až ke Collinsově teorii konverzačních trhů. U holismu dojde na Durkheimovo

učení o sociálních faktech, strukturalismus a poststrukturalismus, funkcionalismus včetně teorii sociálního konfliktu z pera Cosera či Dahrendorfa, systémovou teorii, teorii sítí a poněkud *ad hoc* usouvztažněné teorie sociální změny. Kromě toho se hovoří ještě o pokusech překlenout propast mezi individualismem a holismem, k nimž patří myšlenky Georga Simmela, Norberta Eliase, Talcotta Parsonse, Jürgena Habermase, Pierra Bourdieuho, sociální konstruktivismus Bergera s Luckmannem a konečně teorie strukturace. Výběr teorií dobře posloužil kompozici práce a až na některé výjimky, o kterých budu hovořit později, nepomínají podstatné možnosti, jak se na téma podívat.

Knihou upouští od zevrubného hodnocení těchto teorií, což ruší zejména u linie, která se snažila sblížit individualismus s holismem. Na otázky, v čem byli tito autoři a autorky neúspěšní nebo proč je jejich dílo potřeba překonat, se nám bohužel dostane jen anekdotických odpovědí. K podstatě věci jde jedině kritika Bourdieuho, který podle Šubrtu zůstal na půdě kolektivismu a řeší vztah individua a společnosti prostě tím, že proti sobě staví habitus a pole jako „dvě kolektivistické charakteristiky“ (s. 93), a kritika Bergera s Luckmannem za to, že dialektiku sociální konstrukce reality dokázali demonstrovat pouze v mikrosociální rovině (s. 85).

Určité hodnocení se objeví až na začátku třetí části (s. 97–99). Individualistická i holistická linie myšlení trpí podle Šubrtu tím, že pokládají za privilegované východisko sociologické teorie buďto jedince, nebo naopak nadindividuální útvary, což představuje příliš jednostranný pohled. Individualistická linie selhává ve snaze vysvětlit makrosociální jevy a zapracovat do svého obrazu světa skutečnost „že některé jevy mají systémový charakter“ (s. 98), a tedy musejí mít nadindividuální hybatele. Naopak holistická linie jedince přehlíží do té míry, že mu není schopna přiznat iniciativu ani jakýkoli vliv na chod společnosti na mikroúrovni či makroúrovni. Směrům, které se rozpor těchto dvou linií snažily překonat, vytýká Šubrt především to, že dokázaly nanejvýš promyšleně střídat holistickou a individualistickou perspektivu. Tím však

jejich protiklad doopravdy nepřekonal a dále jej reprodukuje.¹

O pojmu teoretické dilema, který Šubrt použil v podtitulu, se dozvíme pouze to, co jím rozumějí jiní autoři (s. 27–28), zatímco zbytek je v duchu již zmíněné málomluvnosti ponechán na důvtipu čtenářstva. Dobrat se odpovědi sice není těžké, ale komfortní rozhodně také ne. Pro postižení vztahu individualismu a holismu používá Šubrt ještě například výrazy „protikladné tábory“ (s. 9), „dichotomie“ (s. 28) a nejčastěji „dualismus“ (viz např. s. 29–34). Jak nyní již rozumíme, tento dualismus je nepřekonaný protiklad. Každý pól protikladu sice osvětluje podstatné prvky společenského života, ale zároveň nedovedou koexistovat v rámci jediného, soudržného teoretického názoru. Na rozdíl od některých jiných autorů a autorek píšících o dichotomiích, dualismech či dilematech sociologické teorie Jiří Šubrt nepovažuje tuto situaci za fatální a chtěl by ji změnit. Tomuto návrhu je věnována třetí část knihy (s. 97–133).

Zde Šubrt navazuje na teorii strukturae a ukazuje, jakým směrem by se tato Giddensova teorie měla ubírat, kdyby o individualismu a holismu neuvažovala v pojmech dualismu, ale duplicity. K tomu nejprve malá odbočka. Émile Durkheim v některých spisech uvádí, že lidská podstata je dvojitá: na jedné straně biologická, instinktivní a egoistická, na druhé straně sociální, normativně řízená a potenciálně altruistická. Podstatné je, že člověku jsou obě podstaty vlastní zároveň a teprve výsledkem jejich spojení je skutečný lidský jedinec. Toť Durkheimův „homo duplex“. Jiří Šubrt pokládá tuto myšlenku za nosnou a ve věci individualismu

a holismu navrhuje sociologickou teorii převést z modu dualistického, rozdvojeného, do modu duplex – zdvojeného.

Díky mnohovrstevnaté Giddensově teorii může i Šubrt demonstrovat svůj záměr v různých polohách. O jedinci zdůrazňuje, že není pouze kompetentním, vědomým aktérem, kterého v něm chce vidět Giddens, ale že osobnost má i jiné složky: jednak biologické a nevědomé, jednak sociálně vtíštěné. Adekvátní pojem aktéra vzniká až z protikladné jednoty těchto prvků, nikoli z abstraktního zdůraznění jen jednoho z nich.

V jednáni uznává Šubrt za základní složky jak socialitu, tak voluntarismus a duplexní pohled prosazuje i v otázkách interakce. Zde se podle něj většinová sociologická tradice jednostranně zajímá pouze o standardizované, abstraktní vzorce, zejména sociální role, typy a instituce. Tím se z analýzy ztrácí nejprve „barvitost a individuální specifika“ (s. 113), poté vědomí, že interakce probíhá mezi jedinečnými lidskými osobnostmi, které se navzájem jako osobnosti vnímají, a nakonec i jen možnost uvažovat o tom, které součásti interakce jsou projevem individuální vůle účastnic či účastníků.

Pokud jde o chápání sociální struktury, odmítá kniha Giddensův v podstatě holistický názor, že se obecná struktura – tj. soubor pravidel – pouze projevuje v jednotlivých manifestacích. Podle Šubrtu kromě obecných pravidel ve společnosti existují i specifická pravidla, jež odrážejí vztahy mezi konkrétními jednotlivci. Vlastní strukturu má tedy i jednotlivý případ normativně regulovaného chování (např. sportovní utkání) nebo jednotlivá instituce či skupina (např. vztahy v konkrétní rodině). Tento názor nezapře eliasovskou, potažmo simmelovskou inspiraci.

Šubrt zasahuje i do debaty o vztahu mikro- a makroroviny v sociologii. Individualismu vytýká neschopnost připustit autonomii makrosociálních procesů, která je zjevná například u seberegulace ekonomického systému. Holismu naopak vytýká neschopnost konceptualizovat také zcela zřejmý vliv individuálních aktérů na makroprocesy – na rozdíl od tradiční historiografie, která běžně pracuje s pojmem významného činu jedince (s. 124). Dále uvádí, že mezi

¹ V této části narazíme na několik definičních nepřesností. Individualismu nemůže přisuzovat primát „subjektivitě, svobodné individuální vůli“ (s. 97), protože by k němu pak nemohl být řazen behaviorismus, pro který budou výše uvedené pojmy vědecky nepoznatelné. Podobně holismu nemůže být založen na pojmu společnosti, nebo dokonce funkce, aniž by pak nepostrádal poststrukturalismus a do značné části i strukturalismus, jejichž determinismus je kulturní. Přesnější by proto bylo hovořit o stanoviscích založených na ontologickém a epistemologickém primátu buďto lidského jedince, nebo nadindividuálních celků.

extrémny mikro- a makroprocesů se nachází mnoho úrovní sociálního života a cílem sociologie by mělo být zobrazit tyto roviny v určitém kontinuu, jehož každá úroveň bude pojata jako duplicitní jednota individuálního a strukturního prvku. Sociologická teorie má tedy využívat individualistickou i holistickou perspektivu zároveň a libovolný koncept má mít „vždy svou individuální a svou nadindividuální (obecnou, kolektivní) složku“. Protiklad jednotlivce a společnosti potom bude převeden na obraz, kde „stojí proti sobě ve vzájemné korespondenci dvě entity, z nichž každá má svou individuální a svou společenskou složku, i když samozřejmě každá v jiné míře a rozsahu“ (s. 133).

Kniha opouští spor mezi individualismem a holismem jen zřídka. V diskusi o jedinci vstupují do hry biologická a nevědomá psychická podstata člověka, které ale těžko můžeme pokládat za synonymum individuality, nebo dokonce individuality nadané vůlí. Jde maximálně o pohnutky, které do sociálního řádu a řádu osobnosti vstupují teprve v procesu individualizace a socializace. Ostatně Šubrt podle mého názoru individualitu příliš esencializuje. Kniha opomíjí sociální a historickou podmíněnost moderního pojmu jednotlivce, na niž mimořádně v polemice s liberalismem poukazyval již Durkheim. Lze přeci ukázat, že moderní individuum není o nic méně produktem společnosti než sebe sama. V tom by byly užitečné úvahy o subjektivitě a identitě, jak je známe z feminismu, kulturní teorie nebo pozdního Michela Foucaulta, kterým se však Šubrt nevěnuje.

V diskusi o zdrojích jednání potom dojde na „svět věcí“. Šubrt správně vytýká hlavnímu proudu sociologické teorie, že ze svých úvah vytěšňuje materiální svět. Ten je přitom nejen zdrojem a limitem jednání, ale je do společnosti přímo začleněn určitým druhem socializace, například jako sítě lidských a nelidských aktérů (B. Latour) (s. 124–128).² Zde nelze než litovat, že z práce prakticky vypadl marxismus. Jiří Šubrt

o něm s příznačnou lakoničností říká, že náleží do holistické linie, avšak „z hlediska výkladu, který [...] sledujeme, není pro nás [...] příliš relevantní“ (s. 59), a nakonec marxismu věnuje jeden odstavec mezi teoriemi sociální změny (s. 74–75). Zarážející ale je, že se Marx neobjeví ve výkladu o linii snažící se o překonání dualismu mezi individualismem a holismem. Marxovy názory na vztah člověka a práce jsou přitom dobrým příkladem, jak zahrnout „svět věcí“ do úvahy o individualitě a společnosti, i dokladem, že překlenutí zdánlivého rozporu mezi individualismem a holismem může vyžadovat revizi antropologických východisek.

Co říci závěrem? Jiřímu Šubrtovi se podařilo napsat živý text, esej, který je názornou přímluvou za dialektické myšlení v sociologické teorii. Kniha má také nepochybnou didaktickou hodnotu. Představuje dobře a věcně názory různých škol a proudů, které soustředěně zasazují do kontextu jedné podstatné debaty. Rozebírá teorii strukturace a předkládá jako komentář vlastní řešení, čímž ještě dále pomáhá pochopit studujícím smysl sociologické teorie. Bylo mi při čtení až líto, že nestuduji dnes, kdy jsou k dispozici takové úvodny.

Obavy z antikvárnosti či irelevance se tedy ukázaly jako liché. Hlavním nedostatkem publikace zůstává, že je čistě abstraktním programem bez jakýchkoli příkladů analýzy nebo podrobnější teoretické práce. To se týká jak kritiky cizích teorií, tak budování vlastního systému. Šubrt systematicky a vědomě končí pokaždé pouze u návrhu, jakým směrem by se budování duplexní teorie mohlo ubírat. Tím ale samozřejmě omezuje věrohodnost svých závěrů, neboť i ti, kdo s nimi sympatizují, budou očekávat jisté důkazy proveditelnosti. Ostatně sám pojem duplexního/dvojitého myšlení se stane zřejmý pouze na pozadí řady analýz, které toto myšlení uplatní. V tomto smyslu zůstává Šubrtův projekt nehotový a kniha je nanejvýš příslibem do budoucna.

Michael Voříšek

² V tomto okamžiku se Šubrt rozhoduje upravit Giddensovo schéma strukturace, když z původních tří či čtyř rozměrů – symbolického, politického/ekonomického a právního – dospěje k osmi dimenzím odlišným podle věcných oborů lidské aktivity (s. 146–147). Podle mého názoru jde o zbytečné

součást knihy, která není zakotvena ve výkladu ani jinak podstatně odůvodněna.